

تحوالاتی که در طول تاریخ به خصوص در صدسال اخیر در ارتباط با استقرار حکومت‌ها، دولت‌های مرتبط با اقتصاد صنعتی و سرمایه‌داری جهانی به وقوع پیوسته، موجب دگرگونی در روند تمدن و فرهنگ عمومی شهرنشینی، عملکرد شهرها، توسعه و گسترش آنها و دگرگونی فضای پیرامونی آنها گردیده است. امروزه شهر از جامعیت خاصی برخوردار می‌باشد و محتوای آن به نسبت عمق ارتباطی که با ساکنان آن دارد، بسیار گسترده است. شهر یک سیستم است. سیستمی که عناصر و اجزای آن با هم در ارتباط هستند، با هم تداخل دارند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند، ولی بر روی هم صورت واحدی پیدا می‌کنند. شهر پدیده‌ای تاریخی و جغرافیایی است. این پدیده، ساخته و پرداخته عواملی است که گذشته و حال بر آن اثر گذاشته و در منظر جغرافیایی آن تضادهایی را به وجود آورده است.

جغرافیای شهری در حقیقت ترسیم و تشریح شکل تجمع و نوع فعالیت انسان‌ها در مناطق شهری و تحلیل دگرگونی‌های این اشکال در ارتباط با فضای شهری و روابط پیرامونی در زمان و مکان است. به عبارت دیگر جغرافیای شهری بر نظام فضایی و موقع شهر تأکید دارد. همانند دیگر شاخه‌ها و گرایش‌های علم جغرافیا، علل پراکندگی مکان‌های شهری و تشابهات و تناقضات اجتماعی - اقتصادی آنها را در ارتباط با شرایط مکانی مطالعه می‌کند.

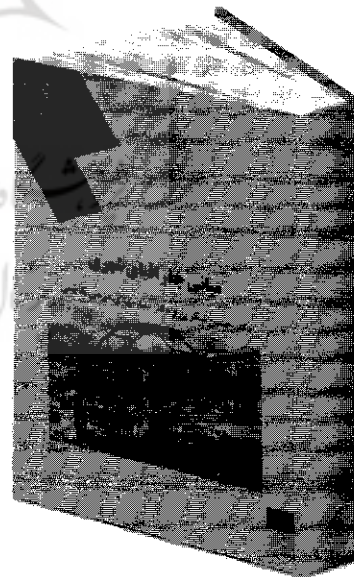
در تحقق اندیشه، تفکرات و دگرگونی‌ها و مسائل مورد بحث و اهداف علمی که در جغرافیای شهری تعقیب می‌شود، کتاب مبانی جغرافیای شهری توسط استاد فقید دکتر حسین شکویی و با همکاری دکتر سید مهدی موسی کاظمی تدوین و تألیف گردیده است. این کتاب براساس سرفصل‌های مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای دو واحد درسی در دوره کارشناسی جغرافیا تدوین شده است. هدف کلی درس در این کتاب، آشنایی با مبانی جغرافیای شهری، مباحث، موضوعات و مسائل آن است. این کتاب در چهار فصل تهیه و تنظیم شده است.

فصل اول حدود و قلمرو جغرافیای شهری را بیان می‌کند و طی آن تحولات، ابعاد اقتصادی - اجتماعی، سطوح تحلیل، سیر تکوینی، دوره‌های تحول، مباحث و افق‌های تازه در جغرافیای شهری مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. شهرها، ترکیبی از نیروهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را از طریق فرهنگ محلی - ناحیه‌ای به نمایش می‌گذارند. از این رو، امروزه، برخلاف سی سال گذشته، وضعیت زندگی اجتماعی و ساختار اجتماعی شهرها، بیش از دیگر موضوعات شهری مورد توجه جغرافی دانان می‌باشد.

اغلب جغرافی‌دانان معروف جهان معتقدند که مسائل اجتماعی و اقتصادی شهرها بازتابی از تسلط ارزش‌های ویژه، ایدئولوژی‌ها

جغرافیای شهری مبانی، مکاتب و مباحث تئوریک آن

● جلال حیدروند



■ مبانی جغرافیای شهری

■ نویسندگان: دکتر حسین شکویی، دکتر سیدمهدی

موسی کاظمی

■ ناشر: دانشگاه پیام نور، چاپ اول، شهریور ۱۳۸۴،

۱۱۴۰۰ ریال، ۱۸۰ صفحه. شابک ۹۶۴-۳۸۷-۱۷۱-۱

در زمینه پیدایش و منشأ نخستین شهرها، سه پایگاه تفکر: «ایجاد»، «تکامل» و «پختن» با همدیگر مطرح هستند. در قالب این پایگاه‌های تفکر، چهار نظریه جامعه‌آبی، اقتصادی، نظامی و مذهبی در رابطه با منشأ شهر مطرح شده است

شهر یک سیستم است. سیستمی که عناصر و اجزای آن با هم در ارتباطند، با هم تداخل دارند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند، ولی بر روی هم صورت واحدی پیدا می‌کنند

جغرافیای شهری در حقیقت ترسیم و تشریح شکل تجمع و نوع فعالیت انسان‌ها در مناطق شهری و تحلیل دگرگونی‌های این اشکال در ارتباط با فضای شهری و روابط پیرامونی در زمان و مکان است



رعایت يك سنت قديمي
نونهای ازخانه‌هایی که در شهرتکاپور برای سکونت عده‌ای از ذاعه غنیمان و طینت کم درآمده شهری ساخته شده‌است . ادرشکتها بارعایت يك سنت قديمي جهت خشك کردن لباسها ، منله‌های فززي در مجاورت پنجره‌ها کار گذاشته‌اند .

برنامه‌ریزی‌های شهرنشینی و شهرگرایی « معتقد می‌باشند. جدیدترین مبحث در مطالعات جغرافیدانان شهری، طرح مفهوم توسعه پایدار شهری، در قالب پارادایم توسعه پایدار است که اصطلاحاتی همچون شهر سبز، شهر قابل زندگی، شهر چاره‌جو، شهر سالم، شهر پایدار و شهر محیطی را بوجود آورده است.

امروزه، در جغرافیای شهری، مکتب‌ها و نگرش‌های مختلفی مورد استفاده قرار می‌گیرد و با توجه به مسائل پیچیده شهرهای امروز، شاید نتوان برای تجزیه و تحلیل مسائل شهری تنها از یک مکتب خاص تبعیت کرد و حل همه مسائل شهری را تنها از یک مکتب انتظار داشت. جغرافیای شهری ممکن است به عنوان جغرافیای ناحیه‌ای مطالعه شود. ناحیه‌ای که مرکز یا کانون آن شهر مورد بحث ماست، زیرا کارکرد شهرها، همواره آن سوی مرزهای اداری و شهرداری‌ها را نیز زیر پوشش خود قرار می‌دهد.

موضوع فصل دوم، شهر و مفاهیم شهری است. در این فصل با ملاک‌های مربوط به شناخت شهر از روستا، از جهات

و شکل‌بندی اجتماعی محسوب می‌شوند. به سخن دیگر، مسائل شهری کیفیت دریافت مفهوم رفاه اجتماعی را در نظام‌های حکومتی بیان می‌کند. چنین می‌نماید که شرایط دسترسی به پایگاه اقتصادی، فرصت‌های شغلی، بهداشت و درمان، کیفیت مسکن، تعلیم و تربیت، همه از نظام‌های حکومتی، سیستم‌های اقتصادی و میزان قدرت کنترل اجتماعی منشأ می‌گیرد. از این رو برای مثال نمی‌توان مسائل شهری لندن را با معیارهای واحد با مسائل موجود در شهرهای مسکو و کراچی مورد ارزیابی قرار داد و درباره آنها به داوری پرداخت. بی‌جهت نیست که شناخت و تحلیل تفاوت‌ها و تضادهای موجود میان مکان‌ها، بخشی از ماهیت علم جغرافیا را شکل می‌بخشد. برخی جغرافیدانان در مطالعات جغرافیای شهری بر روی سه زمینه اصلی: «روش‌های تحلیلی»، «فلسفه سیاسی»، «سیستم اقتصادی» تأکید می‌کنند. عده‌ای دیگر از جغرافیدانان نیز، در جغرافیای شهری به تحلیل چهار موضوع اساسی: «مطالعات تاریخی»، «مطالعات کلان در زمینه روند شهرنشینی و الگوهای شهرنشینی»، «مطالعات خرد (میکرو) درباره کیفیت زندگی شهری» و «مطالعه سیاستها و

شهرها ترکیبی از نیروهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را از طریق فرهنگ محلی - ناحیه‌ای به نمایش می‌گذارند

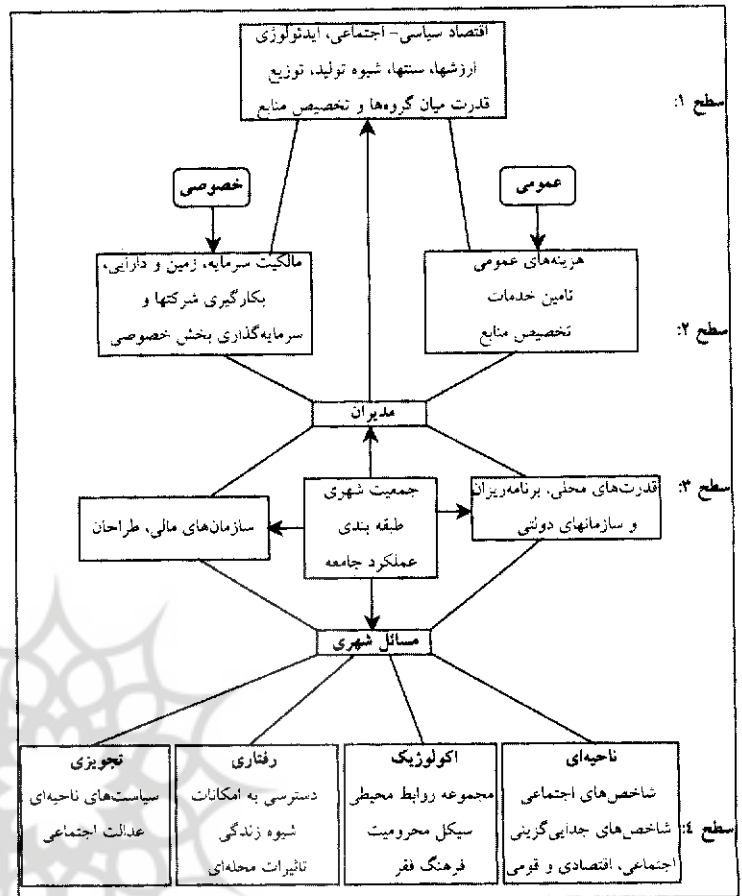
برخی جغرافیدانان در مطالعات جغرافیای شهری بر روی سه زمینه اصلی: «روش‌های تحلیلی»، «فلسفه سیاسی»، «سیستم اقتصادی» تأکید می‌کنند

اساس، مفاهیم شهر و شهرک، مادرشهر، مگالاپلیس و بخش مرکزی شهرها به عنوان کانون فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و علمی - فرهنگی شهر به ویژه مادرشهرهای ملی و ناحیه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در آخرین قسمت این فصل، با «حومه‌نشینی» و «حاشیه‌نشینی» به عنوان دو مفهوم متفاوت با هم در نظام‌های شهری و مفاهیم «دهشهر» و «روستا شهر» آشنا می‌شویم. در این راستا، ویژگی‌های شهر در جهان سوم، تأثیرات مهاجرت‌های روستا شهری، رفتار اجتماعی و فضای شهری و موقع مطلق و نسبی شهرها به عنوان مفاهیم و موضوعات مورد استفاده در مطالعات و تحلیل‌های شهری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

موضوع فصل سوم، تاریخ شهرنشینی و جغرافیای تاریخی شهر است. در این فصل با چگونگی ایجاد پدیده‌ای به نام شهر و سکونت‌گاه‌های شهری و نظریه‌های مختلف درباره پیدایش نخستین شهرها آشنا می‌شویم. مورفولوژی و کیفیت زندگی مردم شهرها و نیز سیر تکوینی آنها در دوره‌های مختلف تاریخی و تمدنی بشر و در ارتباط با عوامل محیط طبیعی و مشخصه‌های اجتماعی - اقتصادی از مباحث این فصل است.

از عمر کره زمین حدود ۴/۵ میلیارد سال می‌گذرد. تاریخ پیدایش انسان هوشمند بر روی این سیاره به ۲/۵ میلیون سال قبل نسبت داده می‌شود. تا حدود ۱۵ الی ۱۰ هزار سال قبل از این، اساس سکونتگاه بشر را زندگی بر روی درختان و غارنشینی تشکیل می‌داده است. از آن به بعد، در نواحی با آب‌وهوای مساعد و خاک حاصلخیز اولین سکونت‌گاه‌های روستایی بین هزاره نهم تا چهارم قبل از میلاد به وجود می‌آید. سکونت‌گاه‌های شهری و نخستین شهرها در جنوب غربی آسیا، آمریکای مرکزی، پرو، هند و چین پدیدار شده‌اند. در این نواحی برای اولین بار در تاریخ، مجموعه‌ای از روستاها، هسته‌های اولیه نخستین شهرها را شکل داده‌اند.



شکل ۱-۵. چشم‌اندازهای جغرافیایی و مسائل شهری؛ سطوح نگرش در تحلیل (مأخذ: Herbert D. T. and Smith D. M. (1979))

اکولوژیکی، نگرش‌های جامعه‌شناختی، شیوه زندگی، کارکردهای اقتصادی و همچنین با مفاهیم شهرگرایی و شهرنشینی، مادرشهر، مگالاپلیس، بخش مرکزی شهرها، حومه‌های شهری، حاشیه‌نشینی و دیگر پدیده‌های خاص جغرافیای شهری آشنا می‌شویم. در این فصل، شهر را جایی می‌دانیم که با ملاک‌هایی از قبیل ابعاد اکولوژیکی، اقتصاد و شرایط شغلی، خصیصه‌های اجتماعی - فرهنگی، از روستا متمایز می‌شود. بیشترین نیروی کار آن در بخش‌های غیرکشاورزی اشتغال دارند، مشخصات شهری نظیر خیابان‌ها و خدمات عمومی در آن شاخص است، بر شرایط تاریخی، سیاسی و اداری و وجود شهرداری در آن تأکید می‌شود و دارای حداقل جمعیتی در مقام شهر است. در ضمن هنگام شناخت شهر و روستا، بخصوص از دیدگاه جغرافیای شهری، بر روی نوع کارکرد اقتصادی شهر بیشتر تأکید می‌شود.

در دومین قسمت این فصل، با تبیین «شهرنشینی» و «شهرگرایی» در قالب مفهوم شیوه زندگی، تغییر در ارزش‌ها، دگرگونی آداب و رسوم و بالاخره تغییر در رفتارهای جمعیتی و با فرهنگ و فضای زندگی خاص شهری آشنا می‌شویم. بر این

جدیدترین مبحث در مطالعات جغرافیدانان شهری، طرح مفهوم توسعه پایدار شهری، در قالب پارادایم توسعه پایدار است که اصطلاحاتی همچون شهر سبز، شهر قابل زندگی، شهر چاره‌جو، شهر سالم، شهر پایدار و شهر محیطی را بوجود آورده است



شهر چونگینگ در کشور چین نمونه‌ای از شهرهای دوره قرون وسطی است خطوط درهم و ناموزون، نمودار خیابانها و کوچه‌های شهر می‌باشد.

در زمینه پیدایش و منشأ نخستین شهرها سه پایگاه تفکر: «ایجاد»، «تکامل» و «پخش» باهمدیگر مطرح هستند. بر مبنای این پایگاه‌های فکری، اراضی پست رودخانه‌ای خاور نزدیک محیط خاصی را ایجاد کرده‌اند که مازاد حاصل از کشت محصولات و پرورش حیوانات بنیان‌هایی برای زندگی شهری فراهم آوردند. سپس شیوه زندگی شهری ابتدا به نواحی مجاور و بعد به مکان‌های دورتر گسترش پیدا کرده است. این روند در قالب تکامل از اشکال اولیه زندگی روستایی تا ایجاد شهرهای کوچک نیز بیان می‌شود. در قالب این پایگاه‌های تفکر، چهار نظریه جامعه‌آبی، اقتصادی، نظامی و مذهبی را در رابطه با منشأ شهر مطرح شده است. در این چهار نظریه به ترتیب بر مفهوم مازاد تولید، نقش مکان بازار، موقعیت دفاعی - نظامی سکونتگاه و نقش عبادتگاه و زیارتگاه به عنوان عوامل اصلی در تعیین شکل شهر تأکید می‌شود.

در قسمت دوم این فصل، مشخصات و ساخت دولت شهرهای سومری به عنوان اولین شهرها در طول تاریخ شهرنشینی و نیز شهرهای نخستین بررسی شده است. در ادامه، گسترش شهرگرایی و ایجاد شهرهای باستانی در حوضه مدیترانه در تمدن یونان و روم مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس، سیر شهرنشینی و زندگی شهری و ساخت شهرهای قرون وسطایی، مشخصات شهرهای دوره رنسانس، دوره انقلاب صنعتی، دوره استعمار، دوره شهرهای اسلامی، دوره معاصر و ایجاد شهرهای فراصنعتی و جدید به شکل آبر شهرها مطرح شده و مشخصات هر یک توضیح داده شده است.

در فصل چهارم، «ساخت شهر» مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در این فصل ضمن آشنایی با مفهوم ساخت شهر و رویکردهای مطالعه ساخت شهر، تأثیر شرایط طبیعی و پایگاه‌های اجتماعی - اقتصادی خانواده‌ها در شکل‌گیری و ساخت داخلی شهرها مورد مطالعه قرار گرفته، نظریه‌های مختلف دانشمندان و صاحب‌نظران درباره ساخت شهر و الگوهای گوناگون ساخت شهری تشریح می‌شود. در این فصل، عبارت «ساخت شهر» چنین تعریف شده است: «مفهومی که در آن چگونگی ایجاد، ترتیب قرارگیری بخش‌ها و منطقه‌های شهر و چگونگی توسعه آنها و سرانجام استفاده از اراضی شهر برای

اجزاء و عناصر کالبدی شهر». سپس رویکردهای اکولوژیکی، اقتصادی و نظام‌های فعالیت در مطالعه ساخت شهر مورد شناسایی قرار می‌گیرد. با توجه به غالب بودن رویکرد اکولوژیک در ساخت شهر، ضمن بررسی نظام اکولوژیک شهرها، عوامل و تفکرات مؤثر بر این رویکرد، نظریه‌ها و الگوهای ساخت اکولوژیک شهر که توسط اکولوژیست‌های شهری ارائه شده است، مورد بازشناسی قرار می‌گیرند. در این فصل بیان می‌شود که پیشروی نظریه‌های ساخت شهر، نظریه دوایر متحدالمرکز ارنست برگس و نظریه‌های بسط یافته از نظریه او بوسیله همر هویت (نظریه ساخت قطاعی) و چنسی هریس و ادوارد اولمن (نظریه ساخت چند هسته‌ای) هستند. همچنین در این فصل، نظریه پترمن، نظریه موریس دوی، نظریه کالوین اشمید، نظریه رابرت دیکنسن و نظریه‌های ساخت ستاره‌ای شکل، نظریه ساخت طبیعی شهر و ساخت کردوری شهرها، معرفی می‌شوند. در پایان این فصل، ضمن تجزیه و تحلیل نظریه‌های مربوط به ساخت شهرها نظراتی که درباره ساخت بخش مرکزی شهرها و ساخت منطقه واحدهای مسکونی شهرها ارائه شده‌اند، عوامل و عناصر مؤثر بر مورفولوژی و ساخت شهر و رابطه نقش با ساخت آن، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.